

ВІДГУК

офіційного опонента Лобової Ольги Володимирівни
на дисертацію Горбенка Сергія Семеновича
«Розвиток ідей гуманістичного виховання учнів молодшого та підліткового
віку засобами музики у творчій спадщині вітчизняних педагогів
(XX – початок XXI століття)»
на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання

Актуальність дисертаційної роботи С.С.Горбенка «Розвиток ідей гуманістичного виховання учнів молодшого та підліткового віку засобами музики у творчій спадщині вітчизняних педагогів (XX – початок XXI століття)» не викликає сумнівів, адже проблематика гуманізації є надзвичайно важливою для педагогічних досліджень. Витоки гуманістичного виховання коріняться у стародавньому світі й наскрізно проходять через усі етапи розвитку суспільства. Сучасні тенденції гуманізації освіти зумовлюються нагальною потребою у формуванні духовної, високоморальної, гуманістично спрямованої особистості. Виховати таку людину можна тільки з любов'ю до неї. Отже, гуманізм виявляється і стратегічною метою, і педагогічною тактикою сучасного виховного процесу.

Засобом гуманістичного виховання дітей у дисертації обрано музику, адже, як зазначає автор з посиланням на Концепцію художньо-естетичного виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів України, мистецтво володіє чи не найбільшим виховним потенціалом, завдяки притаманним йому можливостям формувати свідомість і підсвідомість, емоційно-почуттєву, інтелектуальну та вольову сфери, моральне і навіть фізичне здоров'я людини. Разом із тим, наголошується, що у працях вчених досі не окреслений цілісний підхід до розвитку педагогічних ідей гуманістичного виховання засобами музики, передусім на основі використання творчої спадщини вітчизняних педагогів-музикантів XX – початку XXI століття, серед яких В. Барвінський, В. Верховинець, Ф. Колесса, О. Кошиць, М. Лисенко, М. Леонтович, С. Людкевич, Л. Ревуцький, К. Степенко та ін. (с.7-8).

Доцільність означеної наукової розвідки автор доводить формулюванням низки суперечностей, які наявні в сучасній теорії та практиці гуманістичного виховання учнів засобами музичного мистецтва. Це дозволило С.С.Горбенку визначити актуальну тему дослідження та на високому рівні опрацювати його науковий апарат, усі елементи якого становлять органічну цілісність і повністю відповідають змісту дисертації.

Мета, яку ставить перед собою вчений, – на основі наукового аналізу ідей гуманістичного виховання особистості засобами музики у творчій спадщині вітчизняних педагогів обґрунтувати періодизацію їх розвитку та розробити організаційно-методичну систему гуманістичного виховання учнів для актуалізації цих ідей у сучасних умовах.

Вважаємо, що таке широке цілепокладання зумовило різноплановість і складність дисертаційного дослідження, проблематика якого знаходиться на перетині загальної та музичної педагогіки, вікової психології та історико-педагогічних досліджень. Результатом цього стала й широта поставлених у дисертації завдань.

Перше з них – *проаналізувати теоретико-методологічні основи досліджуваної проблеми та розкрити гуманістичний потенціал мистецтва у вихованні особистості як людини культури* – розв’язується шляхом ґрунтовного вивчення філософських, педагогічних, психологічних, історичних, мистецтвознавчих праць.

Їх аналіз дозволив досліднику виокремити основоположну ідею гуманізму – визнання людини головною цінністю буття, погляд на неї як на унікальне творіння природи і продукт самотворення, що має стати нормою і принципом педагогічної діяльності. У цьому контексті гуманістичне виховання розглядається як «організація виховного процесу, яка спрямована на формування людини культури, передбачає суб’єкт-суб’єктну структуру стосунків, базується на принципах самоцінності вільної особи, особистісного підходу, природовідповідності ... і має кінцевою ціллю індивідуальний розвиток дитини та досягнення нею ціннісних орієнтирів» (с.68).

Онтологічним контекстом формування та розвитку духовності людини у дисертації визначено культурну діяльність, яка постає сферою загальнолюдських цінностей та уможливує виховання гуманістичного світогляду особистості. Гуманістично спрямований потенціал мистецтва вбачається у втіленні в мистецьких творах ідеалів людяності, добра, справедливості, щирості тощо; за словами автора, «воно збагачує естетичні почуття індивіда, його духовний світ, збільшує коло інтересів, вводить людину в безмежний простір світу прекрасного» (с.86). При цьому музика визнана свого роду «онтогенетичним приматом», адже викликає емоційний відгук у дітей раніше за інші види мистецтва (с.87).

Аналізуючи роль музичного мистецтва у вихованні особистості, С.С.Горбенко зауважує, що наразі музика стала функціонувати вже не тільки як мистецтво, а й як своєрідна аура особистості, морально-духовний вплив якої на дитину може бути як позитивним, так і негативним (с.88). У зв'язку з цим, на думку автора, підвищується роль учителя в духовно-моральному, гуманістичному вихованні учнів засобами музики, а орієнтиром для навчання і виховання підростаючого покоління мають бути гуманістичні концепції мистецької освіти, які спрямовують педагога на духовне й естетичне вдосконалення особистості учня в різних видах мистецької діяльності.

Гуманістичне виховання учнів засобами музики розглядається в дисертації як процес цілісного буття дитини в культурі і соціумі, в ході якого, за підтримки педагога і дорослих, відбувається духовно-моральне становлення дитини – людини культури (с.90); як процес устанавлення і виявлення дитиною особистісних функцій свідомості у комплексі видів її музичної діяльності, що зумовлює освоєння та інтерналізацію нею загальнолюдських цінностей культури і моральних норм поведінки (с.18).

Метою сучасного гуманістичного виховання засобами мистецтва визначено людину культури, якій притаманні високий рівень самосвідомості, самоповаги, почуття патріотизму й власної гідності, свободи мислення, висока духовність і моральність, здатність до реалізації творчого потенціалу.

Друге завдання дослідження – *окреслити періодизацію розвитку ідей гуманістичного виховання учнів засобами музики у творчій спадщині вітчизняних педагогів ХХ – початку ХХІ століття та здійснити їх класифікацію*. При виконанні цього завдання дисертант спирається на власні наукові розвідки та дослідження українських учених історико-педагогічного напрямку, у числі яких Л. Березівська (періодизація шкільної освіти в Україні), О. Михайличенко (етапи музичного виховання), О. Сухомлинська (періодизація вітчизняної педагогічної думки), О.Олексюк (періоди розвитку музичної педагогіки) та ін.

У результаті виділено п'ять історичних періодів, виокремлених за хронологічними та проблемно-тематичними ознаками:

- I період (1901–1917) – відродження національної свідомості, піднесення освітньо-культурного руху та «визрівання» ідеї загальної музичної освіти і виховання;
- II період (1918–1930) – зародження ідеалів цілісної, гармонійно розвиненої особистості та еволюція ідей гуманістичного виховання;
- III період (1930 – кінець 1950-х) – формування гуманістичних ідей виховання учнів засобами музики в період «розстріляного відродження» та становлення авторитаризму;
- IV період (поч. 1960-х – кінець 1980-х) – визначення нових пріоритетів у вихованні і реформи музично-освітньої галузі, пов'язані з «хрущовською відлигою» та ухваленням закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і подальший розвиток системи народної освіти в СРСР»;
- V період (1991–2012) – пошук шляхів гуманістичного виховання учнів засобами музики в час нового педагогічного мислення та розвитку української національної культури.

У дослідженні подано детальну й різнобічну характеристику означених етапів, для якої дослідник застосовує наративний виклад історичних фактів, що пов'язує розповідь про подію з її інтерпретацією.

Заслугує на увагу розроблена вченим класифікація, що репрезентує шість груп ідей гуманістичного виховання учнів засобами музики:

- етнокультурні, пов'язані з національним характером виховання;
- ціннісно-особистісні, побудовані на основі індивідуального підходу до учнів та утвердження ставлення до людини як найвищої цінності;
- суб'єктно-актуалізовані, що характеризують рівень активності учнів в різних видах музичної діяльності;
- сенсорно-емпатійні, пов'язані з розвитком емоційної сфери дитини, її чуттєвістю, співпереживанням іншому;
- змістово-організаційні, які стосуються методів та прийомів педагогічно доцільної взаємодії педагога й учнів, налагодження їх співробітництва та співтворчості;
- універсальні, що передбачають різнобічність і якість фахової підготовки учителя музики та реалізуються на основі комунікаційної, перцептивної, інтегративної функцій педагогічного спілкування.

Третє завдання дослідження – *схарактеризувати педагогічно-інформаційні джерела розвитку ідей гуманістичного виховання та висвітлити методи їх реалізації.*

Ретельний аналіз журналів, часописів, монографій, посібників, програм, репертуарних збірників надав автору можливість виокремити три види інформації, за допомогою яких відбувався розвиток ідей гуманістичного виховання у певний історичний період: пізнавальний вид (твори народної педагогіки, теоретичні праці, збірки музичних творів, статті, періодична преса, концепції західноєвропейської музичної педагогіки); художній вид (музичний репертуар, який застосовувався в педагогічній практиці під час сприймання, виконання, аналізу творів); методичний вид (навчальні програми з музики, праці методичного характеру).

У тексті дисертації ґрунтовно і різнобічно висвітлено гуманістичні аспекти наукового доробку українських педагогів-музикантів, навчальних програм з музики тощо.

Детально проаналізовано методичний складник реалізації ідей гуманістичного виховання учнів. У результаті виокремлено 2 групи методів:

1) методи розвитку ідей гуманістичного виховання учнів (формування музично-естетичної свідомості, стимулювання музичної діяльності, розвитку самостійності мислення, самопізнання, самоконтролю);

2) методи гуманістичного виховання засобами музики (усвідомлення художніх цінностей та суспільної поведінки; впливу на емоційну сферу; накопичення слухових і художньо-ціннісних вражень; виявлення і розвитку творчого потенціалу учнів; демонстраційно-образного впливу; рефлексивні).

Окремої уваги вартують визначені у дисертації позитивні тенденції гуманістичного виховання учнів засобами музики: цілісності та системності виховного процесу, індивідуалізації навчання і виховання; формування самостійної творчої особистості; поглиблення інтегративності шкільної мистецької освіти; зв'язку школи з освітньо-культурним середовищем; переходу від авторитарного виховання до особистісно орієнтованого; компетентнісного підходу до підготовки вчителя музики тощо.

Четверте завдання – *визначити основні детермінанти та субстанційні домінанти гуманістичного виховання учнів молодшого і підліткового віку* – окреслює концептуальні засади досліджуваної проблеми, які розглянуті за ідеями вітчизняних педагогів ХХ – початку ХХІ століття у контексті змісту музичних занять учнів зазначеної вікової категорії.

У результаті детального аналізу виявлено детермінанти гуманістичного виховання учнів. Такими орієнтирами, які надають педагогу можливість визначити правильне спрямування виховної діяльності та обрати доцільну й ефективну методику, визначено закони, закономірності, принципи і вимоги до гуманістичного виховання учнів засобами музичного мистецтва.

Відзначимо доцільне визначення та докладний опис субстанційних домінант гуманістичного виховання учнів засобами музики, серед як чільне місце посіли культуровідповідна, аксіологічно-особистісна, емоційно-стимулююча, діяльнісна, крос-культурна та педагогічно-спрямувальна.

Для реалізації п'ятого завдання дослідження – *з'ясувати сучасний стан упровадження ідей гуманістичного виховання засобами музики в практику загальноосвітніх навчальних закладів* – було здійснено експрес-діагностування музично-гуманістичної вихованості учнів молодшого шкільного та підліткового віку і гуманістично спрямованої компетентності майбутніх учителів музики.

Цінними є окреслені дослідником параметри критеріально-рівневого оцінювання зазначених якостей. Так, критеріями музично-гуманістичної вихованості учнів визначені мотиваційно-аксіологічний, світоглядно-когнітивний, діяльнісно-поведінковий та особистісно-коригувальний, а критеріями сформованості гуманістично спрямованої компетентності майбутніх учителів музики – ціннісно-мотиваційний, змістово-процесуальний і рефлексивний.

З дисертації дізнаємося про домінування нестійкого та найменшу частку стійкого рівня гуманістичної вихованості дітей молодшого шкільного та підліткового віку. За підсумками експрес-діагностування майбутніх учителів музики з'ясовано, що найбільше з них (30,5 %) володіють продуктивним, а найменше (19,1 %) – адаптаційно-репродуктивним рівнем гуманістично спрямованої компетентності.

Засвідчуючи недостатній рівень музично-гуманістичної вихованості учнів та гуманістично спрямованої компетентності майбутніх учителів музики, автор вбачає причини такого стану у втраті ціннісного ставлення до національних виховних традицій, вітчизняної педагогічної спадщини на всіх рівнях системи освіти, недостатність методичного забезпечення як у загальноосвітніх, так і вищих навчальних закладах.

Останнє завдання дослідження – *розробити структурно-функціональну модель організаційно-методичної системи гуманістичного виховання учнів молодшого та підліткового віку засобами музики на основі ідей вітчизняних педагогів ХХ – початку ХХІ століття, спрямованої на актуалізацію досвіду гуманістичного виховання.*

З цією метою автором розроблено багатокomпонентну структурно-функціональну модель організаційно-методичної системи гуманістичного виховання учнів засобами музики, в основу якої покладено два доцільно визначені блоки:

- 1) ретроспективно-розвивальний (періодизація, класифікація, педагогічно-інформаційні джерела, методи гуманістичного виховання), що є основою підготовки майбутнього вчителя музики і детермінує зміст концептуально-методологічного блоку;
- 2) концептуально-методологічний (основні детермінанти, субстанційні домінанти, змістові регулятиви та методи гуманістичного виховання учнів засобами музики на основі ідей вітчизняних педагогів), що безпосередньо забезпечує актуалізацію гуманістично спрямованого виховного потенціалу музичної освіти учнів.

Ця новаційна авторська модель є узагальненим результатом наукових пошуків дослідника, тож вважаємо доречним її вміщення до змісту автореферату (с.23).

Отже, комплексний аналіз дослідження С.С.Горбенка дозволяє констатувати безумовну теоретичну і практичну значущість дисертації, що забезпечується незаперечною науковою новизною та прикладною цінністю результатів дослідження, ґрунтовністю і багатоаспектністю його змісту, широтою джерельної бази та високим рівнем її критичного опрацювання, адекватністю зроблених висновків. Особливої уваги заслуговують додатки, які істотно підсилили практично-прикладну значущість роботи.

Положення та висновки дисертації можуть бути використані під час організації навчально-виховного процесу у загальноосвітніх навчальних закладах та при підготовці вчителів музичного мистецтва у ВНЗ і системі післядипломної освіти. Теоретичні та методичні результати роботи широко апробовані на наукових заходах міжнародного та всеукраїнського рівня і відображені у друкованих працях С.С.Горбенка. Автореферат достатньо повно розкриває зміст дисертації.

Разом із тим, змушені констатувати, що дослідження не позбавлене окремих недоліків і дискусійних положень. Виділимо основні з них.

1. На наш погляд, обґрунтування актуальності теми дисертації доцільно було доповнити поясненнями та аргументами автора стосовно вибору вікової категорії учнів молодшого шкільного і підліткового віку, зокрема щодо ролі музики в їх гуманістичному вихованні.
2. В історичній періодизації розвитку ідей гуманістичного виховання учнів засобами музики сутнісною ознакою другого періоду (1918–1930) визначено зародження ідеалів гармонійно розвиненої особистості. Зважаючи на те, що ідея гармонійного розвитку особистості виникла ще за часів античності, у контексті дослідження було б доцільним говорити про її *відродження*, а не *зародження*.
3. Під час аналізу етнокультурних ідей гуманістичного виховання учнів засобами музики (с.190-192, 200-201) вважаємо доцільним згадати концепцію музичного виховання школярів на основі української національної культури, розроблену відомим українським ученим О.Я.Ростовським. Цю концепцію проаналізовано в дисертації (с. 181-182), але в іншому контексті.
4. За формальними ознаками назва підрозділу «Методи розвитку ідей гуманістичного виховання вітчизняних педагогів ХХ – початку ХХІ століття» стосується лише однієї з двох проаналізованих у ньому груп методів. Тож, зважаючи на зміст підрозділу, його назву доцільно було б сформулювати більш широко.
5. Серед окреслених у дисертації сучасних тенденцій гуманістичного виховання учнів засобами музики надзвичайно важливою вважаємо «спрямованість виховання учнів засобами музики на систематичний цілеспрямований розвиток музичної культури, який пов'язується з вихованням людини культури як базового компонента змісту виховання» (с.242). На жаль, ця тенденція не знайшла відображення у відповідному висновку дисертаційного дослідження.

6. У дослідженні визначено такі вимоги до реалізації ідей гуманістичного виховання школярів засобами музики: виховні впливи повинні бути обґрунтовані; учитель має порівнювати рівень власної культури зі станом її вихованості в учнів; педагог мусить вчасно помітити музичні схильності учня і вибудовувати на цій основі систему подальших виховних дій (с.256). На наш погляд, поданий перелік доцільно збагатити вимогами побудови навчально-виховного процесу на особистісно орієнтованій основі та гуманного й коректного оцінювання процесу і результатів дитячої музичної діяльності.

Зазначимо, що зроблені зауваження носять дискусійний характер і не впливають на загальну високу оцінку представленого дослідження.

ВИСНОВОК. Отже, дисертація С.С.Горбенка «Розвиток ідей гуманістичного виховання учнів молодшого та підліткового віку засобами музики у творчій спадщині вітчизняних педагогів (XX – початок XXI століття)» є самостійним, завершеним педагогічним дослідженням, що виконане на високому теоретико-методологічному рівні та містить науково обґрунтовані теоретичні й експериментальні результати, які в сукупності становлять значне досягнення для розвитку теорії та методики виховання, а також вітчизняної музично-педагогічної освіти.

Вважаємо, що зазначена дисертація відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника» (затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567), а її автор Горбенко Сергій Семенович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання.

Офіційний опонент

О.В.Лобова

Доктор педагогічних наук, професор